

identitě, která se ani ve třetí fázi neztrácí, je pouze „překryta“ identitou novou.

Na tento spíše teoretický oddíl knihy navazuje část, která je kazuistikou několika typických případů Stevena Hassana jako výstupového poradce. Zarážející je, jak si jsou jednotlivé případy podobné, pokud jde o způsob a důvod vstupu protagonistů do skupiny, setrvání v ní, i pozdějšího odchodu. Autor ukazuje, jak často jsou lidé obratně vmanipulováni do jednání naprosto se vymykajícím jejich dosavadnímu způsobu života. Zároveň je tato část určena blízkým známým lidí, které se někdo snaží manipulovat, nebo kteří již psychické manipulaci podlehli.

Knihy je doplněna výňatkem ze studie J. R. Liftona o metodách „vymývání mozků“, rejstříkem institucí, na něž je možno se obrátit se žádostí o radu či pomoc, a bibliografií vztahující se jak k tomuto problému obecně, tak k jednotlivým skupinám považovaným autorem za „zhoubné“ kultury.

I když se nám některé autorovy názory mohou zdát problematické (např. úvaha o nebezpečnosti působení nových kultů na majoritní kulturu), zdůraznil bych jeho základní myšlenku: Různé formy psychické manipulace jsou skutečností, se kterou se můžeme kdykoliv setkat; nikdo proti nim není bez jistých základních informací imunní. A právě v upozornění na tento fakt vidím hlavní klad knihy.

JIŘÍ VALENTA

Filosofický slovník,

Olomouc: FIN 1995, 480 s.

Na sklonku minulého roku vyvolal značný zájem odborné filosofické veřejnosti slovník, jehož vydání by nemělo uniknout ani religionistům. Jeho autoři, pracovníci katedry filosofie FF UP v Olomouci, se pustili do záslužného úkolu a po *Stručném filosofickém slovníku* (1966), Neffově *Filosofickém slovníku pro samouky* (1948, 1968, 1993) a po překladových edicích z posledních 10 let (např. *Slovníku filosofie* francouzských autorů Gérarda Duroroi a André Roussela či *Filosofického slovníku* Waltera Bruggera z roku 1994) nabídli českým „milovníkům moudrosti“ nové původní dílo.

Jedním z podnětů, který vedl k sepsání tohoto poučného slovníku, byla podle redakčního vyjádření potřeba reagovat na módní trendy „bezstarostného a mnohdy bezmyšlenkovitého spojování lásky k moudrosti s vyslověním jakéhokoli názoru o čemkoli“ (s. 5), objevující se obyčejně v podobě jakési „filosofie genitivů“. Výchozím předpokladem však zajisté byla skladba a zaměření olomoucké katedry filosofie. Do výsledné podoby díla se spojila v optimální míře odborná kvalifikace jednotlivých autorů s jejich osobitými filosofickými stanovisky: Ivan Blécha se věnuje antice a filosofii 20. století (zejm. fenomenologii), Karel Floss antice a scholastice, Pavel Floss středověku a renesanci, Břetislav Horyna filosofii náboženství, religionistice a postmoderní filosofii, Lubomír Valenta analytické filosofii a české filosofii, Jan Štěpán logice, Jiří Kučírek judaismu, psychologii a sociologii, Radim Brázda etice, přírodovědě a postmoderně, předčasně zemřelý Jan Březina pak některým proudům filosofie 18. a 19. století.

Pozoruhodný je ve slovníku především důraz na soudobé filosofické myšlení, které autoři pojímají v širokém rozpětí. Zde je také odpověď na otázku, proč se o tomto slovníku zmiňujeme v religionistickém časopise. Zvláštní pozornost je v něm totiž věnována významným postavám z dějin náboženství, teologie a religionistiky i obecným pojmům teorie religionistiky. Čtenář zabývající se studiem náboženství zde najde poučení o hlavních náboženstvích i nábožensko-filosofických hnutích Západu i Východu (křesťanství, judaismus, islám, manicheismus, gnosticismus, brahmanismus, buddhismus, hinduismus), nechybějí ani ústřední pojmy religionistiky (náboženství, religionistika, teologie, Bůh; teismus, monoteismus, deismus, panteismus, panenteismus, polyteismus, henotheismus, agnosticismus, antropomorfismus, ateismus, sekularizace; magie, mystika, mysterium, mytologie, remytologizace, mýtus, kosmogonie, teogonie; církev, kult, víra, askeze). Z religionistických disciplín jsou explicitně uvedeny ty, jež mají filosofické konotace: fenomenologie náboženství, filosofie náboženství, hermeneutika, kulturní antropologie. Samostatná hesla však mají nejen filosofující zakladatelé religionistiky

F. M. Müller, C. P. Tiele a Chantepie de la Saussaye, ale i mnozí další.

Centrální místo zde zaujímají stoupenci kulturní antropologie orientovaní na výzkum náboženství. Patří sem její zakladatelé E. B. Tylor, L. Frobenius a F. Graebner (teorie kulturních okruhů) i představitelé jednotlivých směrů: W. Schmidt (depravační teorie), R. R. Marett (teorie dynamismu), J. J. Bachofen, A. Lang, A. Bastian, J. G. Frazer (evolucionismus), A. R. Radcliffe-Braun, B. K. Malinowski, E. E. Evans-Pritchard (funkcionalismus), C. G. Lévi-Strauss (strukturalismus). Fenomenologii náboženství, religionistickou disciplínu vycházející z učení E. Husserla, sleduje autor prostřednictvím medailonů G. van der Leeuw, R. Otta, N. Söderbloma, R. Pettazzonih, H. von Glase-nappa, M. Eliadeho, G. Widengrena a F. Heilera, z hermeneutiky náboženství jsou uvedeni J. Waardenburg a P. Ricoeur.

Sociologie náboženství, která jako povýtce religionistická disciplína nemá ve slovníku samostatné heslo, je nicméně zastoupena jak zakladateli oboru (E. Durkheim, M. Weber), tak pokračovateli v jejich díle (J. Wach, Th. Luckmann, N. Luhmann, P. Berger). Ani psychologie náboženství není explicitně uvedena, přesto vedle postavy zakladatelského významu W. Jamese nechybějí E. D. Starbuck, S. Freud a C. G. Jung se svými archetypy, ani jejich žáci K. Kerényi a E. Fromm. Svě heslo má však transpersonální psychologie i hnutí New Age. Z dějin filosofie náboženství (definované jako kulturně filosofická speciální disciplína; oprávněnost jejího včlenění do religionistiky je ovšem zpochybňována) je mj. uveden F. E. D. Schleiermacher, ze současnosti pak P. Sloterdijk, K. Gründer, R. Pannikar, H. J. Schoeps, K. Wuchterl, R. Schaeffler a mnozí další; soudobou religionistiku kromě již zmíněných představitelů jednotlivých oborů zastupují D. Dumézil, K. Rudolph, M. Pye, P. Antes a Ulrich Berner. Soubor hesel z oblasti vědy o náboženství je po obsahové stránce vyvážený a podává dobrý přehled o dějinném vývoji této disciplíny i o jejím současném stavu. Jejich autor a zároveň i hlavní redaktor slovníku Břetislav Horyna, autor nedávno vydaného *Úvodu do religionistiky* (Praha 1994; srov. recenzi D. Antalíka v *Religiu* 2, 1994, s. 189-191), tak čtenáři poskytuje přehled o všech

osobnostech, které pro religionistiku něco znamenají. Pro tento slovník napsal i četná hesla z dějin křesťanství (např. kalvinismus, luterství, reformace, jansenismus, modernismus ad.), zpracoval část postmoderní filosofie.

Slovník jde však dál a uvádí celou řadu filosofujících teologů, kteří ovlivnili jak teologii, tak filosofické uvažování. Kromě očekávaných zástupců katolické i protestantské teologie je zde mj. zakladatel moderního novoscholastického směru J. Maréchal, pracující s transcendentální filosofí I. Kanta, i další stoupenci maréchalovské školy (např. B. Lonergan a J. B. Lotz). Jakékoli bližší údaje o soudobých trendech i osobnostech jsou zpravidla obtížně dostupné; jejich uvedení v recenzovaném slovníku se tak stává hlavní předností celého díla a zajisté přispěje k jeho nepostradatelnosti.

Jmenná hesla jsou vystavěna tak, že uvádějí životní data osobnosti, krátkou charakteristiku díla, či zařazení do příslušného směru, školy apod. Zatímco žijící zahraniční filosofové jsou v heslářích zastoupeni až v nebyvalé šíři, jména českých myslitelů se v něm objevují jen tehdy, byla-li ukončena životní dráha jejich nositelů (jmenný rejstřík však českému myšlení ani tak příliš nepřeje; přes kompletní zpracování osobností světové religionistiky chybí mj. jakákoli zmínka o Otakaru Pertoldovi, českém zakladateli oboru). Autoři se tak vyhnuli náročnému a jistě i problematickému hodnocení našich současníků tvořících v dobách nedávno minulých. Lze jen litovat, že místo bibliografického přehledu hlavních výsledků badatelské práce je osobnost charakterizována pouze jedním „profilovým“ dílem, uváděným v případě zahraničních filosofů v originálním znění, s vročením prvního vydání. Zde se jistě budou nejčastěji objevovat výhrady: charakterizovat mnohdy obsáhlé dílo jediným titulem může být v mnoha případech zavádějící a nemístné zjednodušující. Zůstaneme-li u českého filosofického myšlení: Jan Hus není prezentován žádným konkrétním titulem, pouze souborným vydáním *Opera omnia* z roku 1903-1907, T. G. Masaryk *Českou otázkou*, J. Tvrď *Novou filosofii*. Někteří autoři při psaní medailonů ovšem nepostupovali zcela striktně, a tak jsou např. u Roberta Kalivody citovány práce čtyři (u I. Kan-

ta pak všechna hlavní díla předkritického i kritického období včetně roku vydání). Uživatelé slovníku by také ocenili, kdyby jmená hesla byla doplněna bibliografickým údajem českého překladu filosofického díla.

Z obsahového hlediska je třeba žetel i toho, že v textové části byli autoři mnohdy hodně struční a obtížně vtěsňovali všechna závažná fakta do stanovených řádků. Byli limitováni místem? Rozrostlo by se toto potřebné a aktuální dílo, čítající asi 2000 hesel, nad možnosti nakladatelství? Nicméně přes zmíněné otázky přináší slovník úctyhodnou sumu informací a pro tyto své přednosti se zajisté stane nepostradatelným pomocníkem jak studentů, tak profesionálních religionistů.

HELENA PAVLINCOVÁ

**Stephen Benko, *The Virgin Goddess. Studies in the Pagan and Christian Roots of Mariology*,
Leiden – New York – Köln:
E. J. Brill 1993, 293 s.**

Téma mariánského kultu bylo v odborné literatuře již mnohokrát z různých úhlů zpracováno, přesto zájem o další analýzu kořenů jeho vzniku je znovu ožívován současnými snahami o hledání feminního aspektu křesťanství. Stephen Benko promýšlí řadu souvislostí vznikání a raného vývoje kultu Marie, Matky Boží v širším kontextu vztahů křesťanství a antického světa, v jehož rámci tento kult vznikal.

Stephen Benko je profesorem na katedře náboženství a filosofie na Temple University ve Philadelphii a na katedře starověkých dějin Kalifornské státní univerzity ve Fresno. Problematice kontextuálního studia raného křesťanství se věnoval i ve svých předchozích pracích, z nichž nejvýznamnější jsou *Pagan Criticism of Christianity during the First Two Centuries AD* (1980) a *Pagan Rome and Early Christianity* (1986). Také ve své poslední publikaci vychází z detailní znalosti historických pramenů a kritického zhodnocení dosavadní sekundární literatury.

V případě mariánského kultu zaměřuje svou pozornost na mimobiblické zdroje mariánské piety, víry a doktríny a soustřeďuje se zejména na verifikaci nepříliš původní teze, že „existovaly silné kauzativní vlivy řecko-římského náboženství, které ovlivnily podobu mariologie a že existuje přímá linie, nepřerušovaná a zřetelně patrná, od kultů bohyně antiky k účtě a posléze kultu Panny Marie“ (s. 4). S ohledem na svůj přístup se Benko snaží vymezit pro kult Panny Marie pojem mariologie v kontrastu s pojmem mariolatrie. V jeho pojetí pak mariologie není jen jednoduchou připomínkou antických/pohanických zvyků a představ, ale je pokřtěným pohanstvím, zejména s ohledem na fakt, že od druhého století byla také převážná většina křesťanů konvertity, a tedy poněkud zjednodušeně řečeno pokřtěnými pohany.

Úvodní kapitoly (I. The Pagan Goddess as Concern for Christian Theology, s. 1-19, II. Goddesses in the Graeco-Roman World, s. 20-82) jsou věnovány obecným souvislostem a zejména druhá kapitola se soustřeďuje na problematiku pozdně helénistického kontextu mysterijních kultů Isidy, syrské Atargatis, Velké Matky Kybelé, která dle Benka nejvýrazněji inspirovala formování postavy Marie a jejího kultu; pojednáno je také o kultu Dionýsově, právě s ohledem na jeho úzký vztah ke kultu Kybely.

Třetí kapitola The Image of the Goddess in the New Testament (s. 83-136) je kontextuální analýzou textu Zjevení Janova (12,1-16), představujícího „Nebeskou královnu“. Tato analýza je inspirována zejména mimobiblickými zdroji a dokládá jak autorovu znalost kulturně-historického kontextu, tak sekundární literatury. Výsledkem je přesvědčivé doložení, že „žena oděná sluncem“ je první zmínkou o ženské božské postavě odpovídající v mnoha detailech velkým pohanským bohyním té doby v křesťanské literatuře, což znamená, že tento koncept byl v křesťanském prostředí na konci 1. století živý. Součástí kapitoly jsou také rané křesťanské interpretace této postavy ze Zjevení Janova, které jsou zejména v případě latinsky psířících církevních otců vedeny v alegorickém duchu. Epifanos ze Salamíny je historicky prvním z těch, kdo ji ztotožnil s Marií.

Významnou část publikace tvoří kapitoly IV. The Great Mother and Montanism